

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ЇХНІХ МЕШКАНЦІВ

Друцул Т. І.

ВСТУП

Воєнний стан, запроваджений в Україні 24 лютого 2022 року, став відповіддю на масштабну збройну агресію з боку Російської Федерації. У зв'язку з військовим вторгненням впроваджуються заходи, що пов'язані з правовим режимом воєнного стану та передбачають тимчасові обмеження конституційних прав і свобод громадян, а також прав та законних інтересів юридичних осіб.

Перебування України в умовах повномасштабного вторгнення вимагає пошуку правових механізмів реінтеграції окупованих територій України та захисту прав людини і громадянина. Однією з ключових проблем агресії проти України є анексія частини її територій, що бере початок ще з окупації Автономної Республіки Крим і міста Севастополя у 2014 році. Тимчасова окупація має багатогранний характер: це не лише порушення норм міжнародного права, але й значний ризик для населення цих територій. Там обмежуються права і свободи людей, що проживають під окупаційним контролем, а також їхні законні інтереси.

Питання деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій вимагає створення ефективного механізму для розв'язання цієї проблеми. Цей механізм повинен враховувати політичні, правові, соціальні, гуманітарні, економічні та інші аспекти, які тісно переплітаються між собою й потребують комплексного підходу.

Міжнародне право чітко регламентує статус окупованих територій, зобов'язуючи державу-окупанта дотримуватися прав людини та міжнародного гуманітарного права. Однак численні факти незаконного переслідування громадян, репресій, катувань, примусової зміни громадянства, експропріації майна та обмеження української мови та культури свідчать про системні порушення цих норм.

Водночас питання повернення тимчасово окупованих територій до правового поля України потребує комплексного підходу. Йдеться не лише про відновлення територіальної цілісності, а й про створення ефективних правових механізмів для забезпечення справедливості, захисту прав громадян та відповідальності винних у скоєних злочинах.

Реінтеграція повинна включати політико-правові, соціально-економічні та гуманітарні аспекти, спираючись на міжнародний досвід подолання наслідків конфліктів. Доцільно враховувати приклади країн, які мають досвід перебування у стані воєнних дій, а також підходи до постконфліктного врегулювання та реінтеграції.

Цей розділ розглядає правові механізми реінтеграції тимчасово окупованих територій України, а також заходи щодо захисту прав громадян, які зазнали утисків у період окупації. Аналізуються як національні законодавчі ініціативи, так і міжнародні правові механізми,

що можуть бути використані в процесі деокупації та перехідного правосуддя.

1. Нормативно-правові засади реінтеграції тимчасово окупованих територій

Правове регулювання реінтеграції тимчасово окупованих територій України здійснюється на основі норм національного та міжнародного права, що визначають принципи відновлення територіальної цілісності, механізми захисту прав людини та юридичні процедури, необхідні для повернення цих територій під ефективну юрисдикцію України.

Ефективне відновлення миру на деокупованих і реінтегрованих територіях вимагає утвердження українських культурних і ціннісних пріоритетів, українізації інформаційно-культурного простору, а також трансформації системи освіти та виховання шляхом їх нормативного закріплення в законодавстві¹.

Реінтеграція тимчасово окупованих і анексованих територій є складним багатовимірним процесом. Для її ефективної реалізації необхідно глибоко розуміти сутність політики реінтеграції, досліджувати теоретико-методологічні основи цього явища, забезпечувати правове підґрунтя та вивчати досвід інших країн, які впроваджували аналогічні програми. Без урахування цих аспектів неможливо розробити дієву модель реінтеграції окупованих і анексованих територій в Україні.

Відповідно до Конституції України, територія держави є цілісною та недоторканою, а будь-які спроби її зміни в неконституційний спосіб є неправомірними².

Ключовим законодавчим актом, що визначає правовий статус тимчасово окупованих територій, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»³. У ньому закріплено принципи тимчасовості окупації та збереження за громадянами України, які проживають на цих територіях, усіх конституційних прав. Водночас вказаний закон встановлює обмеження на діяльність державних органів України в умовах окупації, що відповідає загальноновизнаним нормам міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевській конвенції 1949 року⁴.

¹ Semchynskiy, K. V. (2021). Uroky Shry-Lanky dlia Ukrainy: deokupatsiia, reintehratsiia ta rozbudova myru [Sri Lanka's lessons for Ukraine: de-occupation, reintegration and peacebuilding]. *Rehionalni studii*, 25, 11–15. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.2> [in Ukrainian].

² Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

³ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

⁴ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.: Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом ПВР УРСР від 03.07.54. Додатково див. Протоколи від 08.06.1977, від 08.06.1977, від 08.12.2005. Про зняття застережень та здійснення заяви див. Закон №3413-IV від 08.02.2006, ВВР, 2006, № 22, ст.198. Верховна Рада України. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

Необхідно звернути увагу й на важливість того, що окупаційна влада та її дії не мають юридичної сили в Україні, що повністю відповідає принципам міжнародного права, які забороняють примусову зміну суверенітету без згоди законного уряду (Гаазька конвенція 1907 року)⁵.

Важливість нормативно-правового закріплення засад реінтеграції тимчасово окупованих територій знаходимо в Указі Президента України від 24.03.2021 № 117/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя».

У вказаному нормативно-правовому акті до передумов реінтеграції тимчасово окупованої території віднесені:

- розвиток демократичних інститутів, механізмів забезпечення захисту прав, свобод людини і громадянина;
- розвиток економіки України;
- підвищення ефективності державного управління, зміцнення обороноздатності держави, розбудова оборонно-промислового комплексу;
- підвищення рівня національної стійкості, запобігання потенційним конфліктам;
- вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб;
- постійна підтримка та розвиток контактів з громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території;
- сприяння консолідації українського суспільства, формування патріотичного, державницького світогляду, збереження та розвиток духовно-моральних цінностей Українського народу;
- консолідація міжнародних зусиль з метою сприяння процесу деокупації тимчасово окупованої території;
- забезпечення реалізації громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, гарантованого Конституцією України права на освіту⁶.

В умовах повномасштабного вторгнення необхідно звернути увагу на Закон України «Про зовнішню трудову міграцію»⁷ від 05.11.2015 № 761-VIII, де реінтеграція в суспільство є комплексом соціальних, правових, економічних та інших заходів, спрямованих на сприяння адаптації в суспільстві трудових мігрантів і членів їхніх сімей після повернення з держави перебування.

У вище викладеному аналізі доходимо висновку, що поряд із національним законодавством Україна активно використовує міжнародно-правові механізми для захисту прав громадян, які постраждали від окупації, а також механізми для притягнення держави-окупанта до відповідальності за порушення норм міжнародного права.

⁵ Гаазька Конвенція про обмеження сили в застосуванні сили при стягнення за договірними борговими зобов'язаннями (Гаага, 18 жовтня 1907 року) [Електронний ресурс] URL: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=796 (дата звернення: 12.03.2019)

⁶ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 березня 2021 року «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»: Указ Президента України від 24.03.2021 № 117/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>

⁷ Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015 № 761-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text>

Так, до основних правових інструментів, які застосовуються в цьому процесі, належать акти Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, рішення Європейського суду з прав людини, а також діяльність Міжнародного кримінального суду, що здійснює розгляд справ щодо серйозних порушень міжнародного гуманітарного права та прав людини.

Генеральна Асамблея ООН, як головний представницький орган Організації Об'єднаних Націй, ухвалювала низку резолюцій, які засуджують тимчасову окупацію територій України та визнають незаконними дії Російської Федерації, спрямовані на зміну статусу Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, а також окремих районів Донецької та Луганської областей. Зокрема, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 68/262 від 27 березня 2014 року «Територіальна цілісність України» підтверджує суверенітет і територіальну цілісність України в її міжнародно визнаних кордонах і не визнає жодних змін статусу Криму, здійснених у порушення положень Конституції України⁸. У подальші роки Генеральна Асамблея ухвалила низку інших резолюцій, що засуджують окупацію, включаючи резолюції про милітаризацію Криму, стан прав людини на окупованих територіях та переслідування кримськотатарського народу⁹.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) відіграє ключову роль у притягненні Російської Федерації до відповідальності за систематичні порушення прав людини на тимчасово окупованих територіях. Однією з найважливіших справ у цьому контексті стало міждержавне провадження «Україна проти Росії (щодо Криму)» (заява № 20958/14), яке було подане Україною ще в 2014 році та стосувалося порушень прав людини, вчинених російською владою на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. У своєму рішенні від 14 січня 2021 року ЄСПЛ визнав прийнятною справу, підтвердивши, що Російська Федерація здійснювала ефективний контроль над Кримом щонайменше з 27 лютого 2014 року, тобто ще до так званого «референдуму», що свідчить про фактичну військову окупацію¹⁰.

Це рішення стало важливим міжнародним юридичним прецедентом, який доводить незаконність дій країни-окупанта і відкриває шлях для подальших рішень щодо відповідальності держави-агресора за порушення прав людини.

Окрім цього, в юрисдикцію ЄСПЛ входять й інші міждержавні справи України проти Російської Федерації, що стосуються конфлікту на Донбасі, зокрема справи щодо збиття літака рейсу МН17, викрадення українських дітей та депортації цивільного населення. Важливим аспектом цих справ є встановлення міжнародно-правових підстав для

⁸ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 68/262 від 27 березня 2014 року «Територіальна цілісність України» // Офіційний сайт ООН. URL: <https://www.un.org>

⁹ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 71/205 від 19 грудня 2016 року «Стан з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)» // Офіційний сайт ООН. URL: <https://www.un.org>

¹⁰ Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» (заява № 20958/14) від 14 січня 2021 року // Офіційний сайт ЄСПЛ. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>

вимоги компенсацій за завдану шкоду та визнання Росії відповідальною за систематичні порушення прав людини¹¹.

Міжнародний кримінальний суд є ще одним важливим механізмом у контексті притягнення винних до відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини. Україна подала заяву про визнання його юрисдикції у зв'язку з подіями на Майдані 2013–2014 років, а також збройною агресією Росії проти України, що дозволило Офісу прокурора розпочати розслідування злочинів, скоєних у ході конфлікту. У 2022 році, після повномасштабного вторгнення Росії, це розслідування було розширене на всі території України, включаючи тимчасово окуповані регіони, з метою встановлення фактів воєнних злочинів та злочинів проти людяності¹².

Таким чином, використання міжнародно-правових механізмів є важливим елементом державної політики України щодо деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Рішення міжнародних судових інстанцій та резолюції міжнародних організацій не лише формують юридичну базу для подальших дій України, але й створюють правові підстави для посилення міжнародного тиску на Російську Федерацію з метою припинення збройної агресії та відновлення суверенітету України.

Нормативно-правові засади реінтеграції тимчасово окупованих територій України формуються на основі конституційних норм, спеціального законодавства, міжнародного гуманітарного та правозахисного права. Реалізація реінтеграційної політики вимагає комплексного підходу, що поєднує юридичні механізми, перехідне правосуддя, соціальні та економічні заходи, а також міжнародну підтримку.

Україна активно розробляє правові механізми для відновлення прав громадян після деокупації. Одним із основних стратегічних документів є Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, що передбачає відновлення конституційного порядку, забезпечення прав людини та адаптацію соціальної політики для постраждалих осіб¹³.

Законодавчі ініціативи, які розглядаються в Україні, спрямовані на вирішення таких проблем, як: спрощена процедура підтвердження громадянства та видачі документів для осіб, які проживали в умовах окупації; компенсаційні механізми для власників житла та бізнесу, які зазнали матеріальних втрат унаслідок війни; програми реабілітації для жертв воєнних злочинів та політичних переслідувань, включаючи психологічну та соціальну підтримку; інституційні реформи для деокупованих територій, спрямовані на відновлення місцевої влади та правоохоронних органів.

¹¹ Федоренко В. Л. Європейський суд з прав людини як механізм притягнення до відповідальності за воєнні злочини в Криму // Вісник Національної академії правових наук України. – 2022. – № 3. – С. 45–57

¹² Казак О. Г. Роль міжнародного кримінального правосуддя у забезпеченні відповідальності за злочини агресії проти України // Право України. – 2022. – № 5. – С. 52–67.

¹³ Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 117/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>

У процесі реінтеграції також важливу роль відіграє громадянське суспільство. Українські правозахисні організації активно займаються збором доказів порушень прав людини, надають юридичну допомогу переселенцям та беруть участь у міжнародних судових процесах проти Російської Федерації.

Водночас ефективність міжнародно-правових механізмів залежить не лише від ухвалених рішень, але й від системної роботи України у сфері їхньої імплементації. Документування воєнних злочинів, підготовка доказової бази для міжнародних судових процесів, активна дипломатична діяльність та співпраця з міжнародними правозахисними інституціями є ключовими інструментами для досягнення справедливості.

Застосування міжнародно-правових механізмів також має на меті не лише покарання винних, а й захист прав громадян, які постраждали внаслідок окупації. Це передбачає, зокрема, можливість отримання компенсації через рішення Європейського суду з прав людини, а також створення спеціальних фондів для підтримки постраждалих. Україна активно розвиває політику перехідного правосуддя, яка включає судові процеси над воєнними злочинцями, люстраційні процедури, механізми амністії для певних категорій осіб та відновлення прав громадян, які вимушено залишили окуповані території.

Таким чином, правова стратегія реінтеграції тимчасово окупованих територій України передбачає комплексний підхід, що включає одночасне використання національних правових норм та міжнародних механізмів. Подальший розвиток цього напрямку має базуватися на посиленні співпраці України з міжнародними партнерами, вдосконаленні національного законодавства у сфері деокупації та правосуддя, а також активній адвокаційній роботі щодо відповідальності держави-агресора.

2. Захист прав людини в процесі реінтеграції: національні та міжнародні механізми

На сьогодні політична система України функціонує в умовах серйозного соціально-політичного конфлікту. Така ситуація спричиняє зростання соціальної напруженості, що гальмує розвиток демократичних цінностей і створює ризик деінституціоналізації демократії. Жителі окупованих територій позбавлені базових прав людини, включаючи право на життя та безпеку.

Ускладнення соціально-економічної ситуації в країні значно обмежує можливості реалізації задекларованих прав людини на решті території України. Особливої уваги потребують діти як одна з найбільш вразливих категорій, адже вони не мають можливості захищати себе самостійно. Це загрожує основам демократичного ладу, підриває його ключові цінності та створює перепони для подальшої демократизації. Захист прав громадян набуває критичного значення для збереження можливостей подальшого розвитку демократичної політичної системи в Україні.

В умовах політичної нестабільності зростає нагальна потреба у захисті прав людини в процесі реінтеграції, створенні додаткових гарантій дотримання прав людини та належному їх забезпеченні. Відтак, питання інституційного вдосконалення механізмів захисту прав людини

стає ще актуальнішим в контексті сучасних політичних викликів, з якими стикається Україна.

Процес реінтеграції тимчасово окупованих територій України супроводжується необхідністю відновлення порушених прав людини, забезпечення справедливості для постраждалих громадян та створення механізмів відповідальності за вчинені під час окупації злочини. Українське законодавство, поряд із міжнародними правовими нормами, визначає низку правових інструментів для захисту основоположних прав людини, включаючи судовий та адміністративний захист, механізми перехідного правосуддя та міжнародні механізми звернення¹⁴.

Відповідно до Конституції України та міжнародних договорів, ратифікованих Україною, держава зобов'язана забезпечити своїм громадянам право на життя, безпеку, особисту недоторканність, правосуддя та майнові гарантії. На окупованих територіях ці права систематично порушуються через застосування репресій, незаконних затримань, катувань, примусової паспортизації та конфіскації майна. Відновлення прав людини в постокупаційний період передбачає реалізацію низки заходів як у внутрішньому правовому полі, так і через використання міжнародних механізмів.

Законодавча база України передбачає спеціальні механізми соціального захисту для осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. Зокрема, Закон України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України» визначає основи соціального та правового захисту таких осіб, забезпечуючи їм відповідну державну підтримку¹⁵.

Україна створила кілька спеціальних правових механізмів для забезпечення захисту громадян, які постраждали внаслідок окупації та активно працює над документуванням порушень прав людини через різні механізми та ініціативи. Одним із ключових органів, відповідальних за моніторинг ситуації з правами людини, є **Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини**. Цей інститут веде облік порушень, збирає свідчення постраждалих та координує діяльність правозахисних організацій.

Документування порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях є критично важливим для забезпечення справедливості та притягнення винних до відповідальності. Для цього в Україні необхідно створити Єдиний державний реєстр осіб, які зазнали порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях, що слугуватиме основним інструментом для збору та систематизації інформації про такі порушення. Це необхідно для подальших судових розглядів як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Також сьогодні існує **Платформа «Children of War»** – ініціатива спрямована на моніторинг та документування порушень прав дітей на

¹⁴ Гапоненко В. А. Інституційні механізми захисту прав людини в умовах військово-політичного конфлікту. Журнал «Політичне життя» / Гол. ред. Т. Л. Нагорняк. Вінниця, 2019. № 4. С. 10–15 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2019_4_4

¹⁵ Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України: Закон України від 8 жовтня 2024 р. № 3999-IX // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3999-20>

окупованих територіях¹⁶. Існування також платформи свідчить про дії України спрямовані на всебічне документування порушень прав дітей на тимчасового окупованих територіях.

Крім того, в Україні передбачено механізми заочного кримінального переслідування осіб, які вчинили злочини на тимчасово окупованих територіях. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, спеціальне досудове розслідування та судовий розгляд можуть проводитися за відсутності підозрюваного або обвинуваченого, якщо він переходиться від органів слідства та суду. Це дозволяє притягнути до відповідальності осіб, які брали участь у репресіях, викраденнях людей та інших тяжких злочинах, навіть за їхньої відсутності на території України¹⁷.

Україна співпрацює з **Організацією Об'єднаних Націй, ОБСЄ та Радою Європи** в межах місій з моніторингу прав людини та документування воєнних злочинів. Регулярні доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини фіксують масові порушення, які стають підставою для міжнародних санкцій та розгляду в міжнародних судах.

З огляду на порушення основоположних прав людини під час окупації, Україна активно використовує міжнародні правозахисні механізми для відновлення справедливості. Одним із ключових інструментів є звернення до **далі – ЄСПЛ**, який уже розглядає міждержавні справи «Україна проти Росії» щодо порушень прав людини. ЄСПЛ визнав, що Росія здійснювала ефективний контроль над цими територіями з початку окупації, а отже, несе відповідальність за порушення прав людини, включаючи випадки катувань, незаконних арештів та політично мотивованих переслідувань¹⁸.

Ще одним важливим механізмом є діяльність **Міжнародного кримінального суду**, який розслідує воєнні злочини та злочини проти людяності, скоєні на тимчасово окупованих територіях, проводить розслідування фактів примусової депортації, тортур, позасудових страт та нападів на цивільне населення, що є серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права.

Таким чином, необхідно зазначити, що одним із ключових компонентів реінтеграції є перехідне правосуддя, що передбачає комплекс правових заходів, спрямованих на забезпечення справедливості для постраждалих, розслідування злочинів та встановлення відповідальності винних. Саме тому, важливо в Україні імплементувати основні елементи перехідного правосуддя, а саме:

1. кримінальне переслідування, яке передбачає розслідування та судове переслідування осіб, відповідальних за воєнні злочини та грубі порушення прав людини;
2. компенсацію жертвам окупації шляхом створення механізмів матеріального відшкодування та відновлення порушених прав;

¹⁶ Платформа «Children of War». URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

¹⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

¹⁸ Сокоренко про рішення ЄСПЛ щодо порушення РФ прав людини в Криму // Суспільне Крим. URL: <https://susplne.media/crimea/776529-nastupnij-etap-pitannya-kompensacij-za-ci-porusenna-sokorenko-pro-risenna-espl-sodo-porusenna-rf-prav-ludini-v-krimu/>

3. інституційні реформи, тобто реорганізація органів правопорядку та судової системи на деокупованих територіях;

4. право на правду – розсекречення документів про порушення прав людини та публічне визнання фактів.

Відповідно до норм міжнародного права, держава-окупант несе повну відповідальність за забезпечення прав і свобод цивільного населення⁴. Всупереч цьому, на тимчасово окупованих територіях України мали місце численні факти систематичних порушень прав людини, зокрема: незаконні арешти та політично мотивовані переслідування громадян України за проукраїнську позицію; примусова паспортизація та позбавлення українського громадянства мешканців окупованих територій; обмеження свободи пересування, ускладнення процесу перетину лінії розмежування та блокування доступу до державних послуг; конфіскація приватної власності та бізнесу, що призвело до значних економічних втрат громадян України; воєнні злочини, включаючи тортури, викрадення, сексуальне насильство, що є порушенням міжнародного гуманітарного права¹⁹.

Відновлення порушених прав громадян потребує комплексного підходу, який включає як національні правові механізми, так і звернення до міжнародних інституцій. Основні напрями державної політики в цій сфері передбачають:

1. юридичну реабілітацію – відновлення громадянських прав осіб, які зазнали переслідувань на окупованих територіях. Це включає скасування незаконних судових вироків, відновлення документів та гарантування юридичного статусу осіб, що вимушено залишили свої домівки.

2. відшкодування шкоди – передбачає компенсації постраждалим особам відповідно до національного та міжнародного законодавства. Зокрема, йдеться про компенсацію за втрачене майно, економічні збитки та фізичні чи психологічні страждання, спричинені репресіями.

3. захист виборчих прав – повернення мешканцям деокупованих територій права брати участь у виборах на рівні з іншими громадянами України. Це потребує відновлення реєстру виборців, забезпечення безпечних умов голосування та адаптації виборчого законодавства до реінтеграційного процесу.

Захист прав громадян, які постраждали від окупації, є не лише внутрішньою проблемою України, а й питанням міжнародного правосуддя. У цьому контексті важлива співпраця України з міжнародними організаціями, як ООН, ОБСЄ, Рада Європи, Європейський Союз. Вони беруть участь у розробці механізмів моніторингу та відновлення прав громадян на звільнених територіях, що є надзвичайно цінно для України.

ВИСНОВКИ

Відновлення порушених прав громадян є однією з ключових складових реінтеграційної політики України. Це потребує як внутрішніх правових механізмів, так і міжнародної підтримки, спрямованої на документування злочинів, надання компенсацій постраждалим та притягнення винних до відповідальності.

Реінтеграція тимчасово окупованих територій України є складним та багатостадійним процесом, що вимагає системного підходу та тісної взаємодії між національними правовими інституціями та міжнародними організаціями. Відновлення територіальної цілісності неможливе без гарантування захисту прав громадян, які постраждали від окупації, та належного правового механізму притягнення до відповідальності осіб, причетних до порушень міжнародного гуманітарного права.

Документування воєнних злочинів, незаконних арештів, примусової паспортизації, обмежень свободи пересування, конфіскації власності та інших порушень прав людини є ключовим елементом для подальшого судового переслідування винних осіб як у національних судах, так і в міжнародних інституціях.

Україна активно застосовує міжнародно-правові механізми, що сприяють визнанню Росії відповідальною за окупацію та злочини, скоєні на тимчасово окупованих територіях. Разом із тим, держава має продовжувати роботу над удосконаленням власної нормативно-правової бази, що регулює питання соціального захисту постраждалих громадян, реабілітації жертв воєнних злочинів, амністії та люстрації. Важливим аспектом реінтеграційного процесу є створення програм соціально-економічного відновлення та безпечного повернення вимушених переселенців до своїх домівок.

Крім того, важливим залишається питання створення **Єдиного державного реєстру осіб, які зазнали порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях**. Такий реєстр є важливим інструментом для документування фактів незаконних арештів, примусової паспортизації, обмежень свободи пересування, конфіскації власності, випадків катувань та інших злочинів. Внесені до реєстру дані мають стати основою для подальших судових розглядів як на національному рівні, так і в міжнародних судових інстанціях.

Таким чином, успішна реінтеграція потребує комплексного підходу, що передбачає не лише відновлення територіального контролю, а й забезпечення справедливості, відновлення верховенства права, соціальну адаптацію населення та недопущення повторення подібних злочинів у майбутньому.

Саме тому, для ефективного відновлення прав громадян на тимчасово окупованих територіях необхідно: удосконалення законодавчої бази: прийняття законів, що забезпечать чіткі механізми компенсації за втрачене майно, соціальний захист та реабілітацію постраждалих; посилення інституційної спроможності: забезпечення належного фінансування та кадрового забезпечення органів, відповідальних за реінтеграцію та захист прав громадян; активізація міжнародної співпраці: продовження співпраці з міжнародними організаціями та судами для забезпечення міжнародного тиску на державу-агресора та відновлення прав постраждалих.

АНОТАЦІЯ

У сучасному правовому просторі питання реінтеграції тимчасово окупованих територій України та відновлення прав громадян набуває все більшої актуальності. Це, у свою чергу, формує необхідність

розробки ефективних правових механізмів, що забезпечують документування порушень, притягнення винних до відповідальності та соціальний захист постраждалих. У дослідженні проаналізовано національні та міжнародні інструменти спрямовані на фіксацію воєнних злочинів. Визначено необхідність створення в Україні **Єдиного державного реєстру осіб, які зазнали порушень прав людини**, як ключового елемента документування злочинів. Отримані результати дозволяють сформулювати комплексний підхід до відновлення конституційного порядку та правопорядку на звільнених територіях, можуть бути використані для розробки державних стратегій правового врегулювання наслідків збройного конфлікту.

Література

1. Semchynskiy, K.V. (2021). Uroky Shry-Lanky dlia Ukrainy: deokupatsiia, reintehratsiia ta rozbudova myru [Sri Lanka's lessons for Ukraine: de-occupation, reintegration and peacebuilding]. *Rehionalni studii*, 25, 11–15. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.2> [in Ukrainian].
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр_
3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.
4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 : Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом ПВР УРСР від 03.07.54. Додатково див. Протоколи від 08.06.1977, від 08.06.1977, від 08.12.2005. Про зняття застережень та здійснення заяви див. Закон №3413-IV від 08.02.2006, ВВР, 2006, № 22, ст.198. Верховна Рада України. 2024. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text).
5. Гаазька Конвенція про обмеження сили в застосуванні сили при стягнення за договірними борговими зобов'язаннями. URL: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=796.
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11.03.2021 «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»: Указ Президента України від 24.03.2021 № 117/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>.
7. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015 №761-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19#Text>.
8. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 27.03.2014 № 68/262 «Територіальна цілісність України» // Офіційний сайт ООН. URL: <https://www.un.org>.
9. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 19.12.2016 №71/205 «Стан з правами людини в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь (Україна)» // Офіційний сайт ООН. URL: <https://www.un.org>.

10. Європейський суд з прав людини. Рішення у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)» (заява № 20958/14) від 14.01.2021 // Офіційний сайт ЄСПЛ. URL: <https://hudoc.echr.coe.int>.
11. Федоренко В. Л. Європейський суд з прав людини як механізм притягнення до відповідальності за воєнні злочини в Криму // Вісник Національної академії правових наук України. – 2022. – № 3. – С. 45–57
12. Казак О. Г. Роль міжнародного кримінального правосуддя у забезпеченні відповідальності за злочини агресії проти України // Право України. – 2022. – № 5. – С. 52–67.
13. Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: Указ Президента України від 24.03.2021 №117/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117/2021#Text>.
14. Гапоненко В. А. Інституційні механізми захисту прав людини в умовах військово–політичного конфлікту. Журнал «Політичне життя» / Гол. ред. Т. Л. Нагорняк. Вінниця, 2019. №4. С. 10–15 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2019_4_4.
15. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України: Закон України від 08.10.2024 № 3999-IX // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3999-20>.
16. Платформа «Children of War». URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>
17. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
18. Сокоренко про рішення ЄСПЛ щодо порушення РФ прав людини в Криму // Суспільне Крим. URL: <https://surl.li/pqwmks>.
19. Сексуальне насильство на окупованих територіях – елемент тероризму і пригнічення спротиву. Як покарати злочинців? // Укрінформ. URL: <https://surl.li/jtwnbx>.

Information about the author:

Drutsul Tetiana Ivanivna,

Candidate of Legal Sciences (PhD in Law),
Lecturer at the Separate structural subdivision «Kitsman Professional College»
of the Institution of Higher Education “Podilskyi State University”
3, Ivana Mykolaichuka Str., Kitsman, Chernivtsi Region, 59300, Ukraine